

Meredraakon.
Olaus Magnus, 1555.

Väike märgiatlas

Karl Kello

KALA KUI MÄRK

Kala on jõu, tarkuse ja tervendava väe sümbol. Kuldkalake täidab kolm soovi. Eesti muinasjutuilmas sünnib kuldse-hõbedase kala söömise tagajärjel päikeseline kangelaane, kes päästab allilmast ilusa neitsi ning toob maa peale tagasi varastatud päikese.

Hiiumaal Kalana kabelis asus varem ühesilmaline hõberäim, kes tagas hea kalaõnne: kuhu poole nina pööranud, sääl olnud hää kalasaak.

Draakonkalad mängivad meteoriidimunaga (Hiina).

Taassünni võrdkuju

Kala on viljakuse sümbol, kala sümboliseerib vanades kultuurides taassünni. Reede oli pühendatud armastuse kalajumalataridele (Afrodite, Astarte, Ishtar, Isis, Venus, Freyja).

Kala seostus viljakuse ja paljunemisega juba muistses Mesopotaamias. Lõuna-Ameerika tupinambade neiud arvavad, et kalasöömine teeb rasedaks. Soome loitsude kaunis Kalevatar saab kolme päikeselise pojaga käima peale lõhekala söömisest.

Kala esineb ka päikesejumaluse allilmliku liiklusvahendina: vanadel aegadel võidi uskuda niisugust (meie arvates) jaburat asja, et päike kulgeb päeva ajal taevalage pidi päikesehobuse seljas ja läbib öösel allilma ohtlikud veed kala turjal või kõhus.

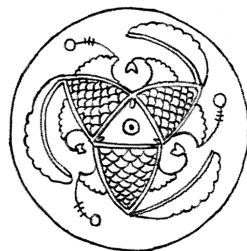

Behemoth ja Leviathan, piiblikoletised.

Nagu kala vees

Mõni inimene tunneb end kui kala vees, teine on kui kala kuival; mõni lind aga, näiteks pingviin, tunneb ennast vees kui kala.

Kala kuulub inimkonna võimaliku algkeele sõnastikku – **kalā*. Sumeri-akkadi tähtsamaid jumalaid Enki, inimeste looja, tarkuse ja allilma jumal võis ilmuda inimkala kujul. Kreeka preestrid ei söönud kala, sest pidasid teda pühaks; ka pütagoorlased keeldunud kala söömast. Lätlased söövad küll vana-aastaõhtul kala – siis saab uuel aastal olema raha nagu soomuseid kala seljas. Kalasoomuseid kantakse kaasas.

Kolmkala. Araabia keraamika, 13.–14. sajand.

Kristuse märk

Idamaistes kultuurides seostatakse surev ja taassündiv viljakusjumal kalaga. Varakristlikus kirjanduses on Jeesust nimetatud

kalaks. Kalal on seos Püha Ihuga, vrd kolmkala-triskele (vt sisukord). Kala kujutis sai Kristuse sümboliks, sest Kristuse nimest tuletatud anagramm tähendab kreeka keeles 'kala': IKHTHYS 'Iesous Khristos Theou Hyios Sooteer' (Jeesus Kristus, Jumala poeg, Vabastaja).

Setu rahvalauludes on *Jeessul kasuk seljas kalasoomist, särk säre toime*. Vette kadunud päikeselisel vennakesel (kelle kohta kasutatakse väljendit *päiväpoigo*) on *särk seljas särjesoomuksesta, kasukas kalana-hasta* ja sulissukad jalas, nagu asjakohane taassündivale päikesejumalusele, kes tõuseb allilma veest ülailmsele lennuteele.

Kala on usu, puhtuse, ristimise, osaduse, neitsi Maarja sümbol. Kristlased on kalapüüdjad. Galilea mere rannal kõndides nägi Jeesus kahte venda, Peetrust ja Andreast, võrku merre heitvat ja ütles neile: "Tulge minu järele ja ma teen teid inimeste püüdjaiks!" (Mt 4:18–19). Inimeste kalastaja oli ka Buddha. Ristimisel, s.o veega kastmisel saab inimene nende kalade sarnaseks, kes pääsevad hävingust ja Jumala karistusest.

Elukala, tarkuse kala

Joona olnud kolm päeva ja kolm ööd kala kõhus (Joonas 2:1–4). Kes see Joonas õieti on? "Sest otsegu Joonas oli valaskala kõhus kolm päeva ja kolm ööd, nõnda peab Inimese Poeg olema maapõues kolm päeva ja kolm ööd," ütleb Jeesus (Mt 12:40).

Ka surmatud Lemminkäinen, Kaleva poeg, muutub kalaks Toone jõkke resp. saab kalade roaks. Kala neelab päikese? Lemminkäinen ärkab teatud tingimuste täitmisel uuele elule. Kui Eesti Lemming läheb kala püüdma, suundub ta võimalik et tuld tooma. Mis võib kalal ja tulel ühist olla? Soomeugrilased ja indiaanlased usuvad nimelt, et tuli asub lõhekala sisemuses. Soome müütilistes rahvalauludes neelab lõhe taevast maha sadanud päikesetulekera. Lemminge vanemate elutuli näikse peituvat kala kõhus. Soome Lemminkäinen püüab taevase tule neelanud lõhe nimetu Saare kandist, Alue järvest, tulisest kosel. Alue resp. Kaleva järvel asuv Päevapoeg lõikab

Merineitsi. Hispaania, 1520.

isalt taevast saadud tulise väitsega kala lõhki ja päikesetuli pääseb vallale. Võrreldav müüt esineb indiaanlastel: Tiahuanaco Päikeseväraval leidub kujutis päikese neelanud kalast ja selle püüdmisest. Iiri keldid tunnevad ühesilmailist punakuldset jumaliku tarkuselõhet, päikesejumala kehastust, kes asub Punases koses. Keldid uskusid, et kui tarkusekala keeduvette sattunud põial suhu pista, saab valgustatuks.

Alguses oli vesi

Kala on veeasukas. Vesi seostus muistsete mesopotaamlaste jaoks tarkusega. Sumeri keeles tähendas sõna "vesi" (sumeri *a*) ka seemet. Elu saab alguse veest. Vesi on kõige elu alus.

Vesi on hingestatud, vesi võib solvuda. Kui järve visata mustust, rändab järv teise kohta. Vesi on ilus, sest ta on korrapärane – veel on väidetavasti kuusnurkne struktuur nagu lumehelvestelgi.

Muinaskreeka filosoofias peeti vett hingestatud algaineks, millest kõik tekkinud ja milleks kõik lõpuks taas saab. Esimese kreeka filosoofi, matemaatiku ja astronoomi Thalese (u 624–546) arvates on maailma kõiksus tekkinud veest või niiskusest, aluseks ilmselt kujutelm vees kätkevast elujõust (seemne idanemine, taime toitumine).

Babüloonia loomiseepose "Enuma Elish" järgi oli vesi juba olemas, kui ülal polnud nimetatud taevast ega all lausutud maa nime (nime nimetamine tähendab eksistentsi algust). Samane pilt, et alguses oli vesi, ilmneb Piiblist: kohe pärast seda, kui Jumal sai taeva ja maa loonud, lehvits Tema vaim vete kohal: "Ja maa oli tühi ja paljas ja pimedus oli sügavuse peal ja Jumala vaim hõljus vete kohal" (1Ms 1:2). Läänemere-soomlaste loojalinnukene otsis pesapaika vete peal.

Veeuputus

Vesi annab elu, vesi võtab elu. Müütiline veeuputus hävitanud usutavasti peaaegu kõik elusolendid maa pealt. Sarnased kirjeldused esinevad kogu maailmas, sh "Gilgameši" eeposes, Moosese 1. raamatus (Noa laeva lugu), kreeka mütoloogias (Deukalioni lugu). Vesi on andnud, vesi on võtnud, kiidetud olgu vesi!

Kui aga aastal 1524 oli oodata Jupiteri, Saturni ja Veenuse kohtumist Kalade tähtkujus, arvati see põhjustavat veeuputuse (Tübingeni ülikooli matemaatikaprofessori Johannes Stöffleri ettekuulutuse kohaselt).

Tehti suuri ettevalmistusi: ehitati Noa laev, kirikud olid tulvil palvetavaid ja pattu kahetsevad inimesi.

Valaskala

Valaskalad elavad väga sügaval vees. Need on hiiglasuure ajuga ühiskondliku eluviisiga seltskondlikud olendid. Keegi ei tea, mida näiteks kašelotid (pikkus kuni 20 m, kaal kuni 50 t; suur pea (1/3 üldpikkusest)) seal veel all kolme kilomeetri sügavuses teevad. Väidetavasti ollakse juba 30 miljonit aastat sedaviisi elatud. Inimene oleks nad äärepealt ära söönud ja seebiks keetnud. Ega see oht ole veel kuhugi kadunud.

Kalapüük

Kala püüdma minnes ei tohi kellelegi öelda, kuhu lähed. Keegi ei tohi minekut näha – vastasel korral püük ebaõnnestub. Jookseb jännes üle tee või juhtub naisterahvas vastu tulema, pole enam mõtet edasi minnagi, sest ees ootab ebaõnn. Esimene püütud kala tuleb tagasi visata või anda parem kassile. Kalapüüdjale ei või õnne ega jumalat appi soovida – õnn saadab pigem kalu; jumal aitab kalu.

Kala silmi ei tohi süüa. *Lapsi keeldakse kala silmi söömast* (Reigi). *Kala ütelnu: kui küll temal kõik ära süüakse, siis silmad ike alale jätta* (Põlva). *Kes ka kala silmad ära sööb, see jääb elu sees näljatseks* (Palamuse) – seda ütelnud kala ise vanasti.

Kala kõneleb

Kala on pika mäluga, vrd angerja teekond. Kaukaasias usuti mingisse emakalasse, kes räägib inimkeeli. Setu rahvalauludes tuleb kalaneitsi veest välja ilmale ilu tegema. *Kala keeleli kõneli: ma tulli ilma ilo tegeme*. Ilma ilu on päike.

Assüüria kalajumalus.

Merekoletised. Sebastian Münster, 1550.

Veeuputus, mis arvati kaasnevat 1524. aasta konjunktsiooniga.

Kalast käima peale? Artemis, loomade jumalanna, ca 700 eKr.